

Романа Карпа,

Гіссенський університет ім. Юстуса Лібіха (Гіссен, Німеччина)

<https://orcid.org/0009-0009-5018-9175>
email: romana.karpa@gmail.com

ТВОРИ ГОГОЛЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФРАНЦУЗЬКОГО НОВОГО КРИТИКА ЖАНА-ПОЛЯ ВЕБЕРА

У статті поставлено за мету дослідити інтерпретацію Жана-Поля Вебера творів М. Гоголя. А також переосмислити основні теми цього письменника, але саме у тлумаченні тематичної критики, яка докорінно відрізняється від репрезентації тем класичною тематологією. Жан-Поль Вебер, як представник однієї з течій французької нової критики — тематичної критики, присвятив цілий розділ Гоголю у своїй роботі «Тематичні області» («Domaines thématiques») (1963). Це є досить унікальним випадком, оскільки літературні критики цього напрямку досліджували лише французьких письменників, за невеликими виключеннями, до яких належать Е. По і Кафка.

Актуальність такого дослідження зумовлена спробою вперше проаналізувати інтерпретацію Ж.-П. Вебера творів М. Гоголя, а також необхідністю осмислити головні теми цього письменника, його роздвоєність між батьківщиною і Заходом, православ'ям і католицизмом, оскільки досі триває дискусія науковців про католицький нахил Гоголя. Предметом аналізу є твори Гоголя, при цьому головна увага спрямована на його повісті «Ніс» і «Вій», задля цього застосовано інтертекстуальний, біографічний, текстуальний, герменевтичний наукові методи.

Під час роботи було виявлено головні, нав'язливі теми Гоголя й наступну їх поляризацію — тему «носа» й «обличчя», «купола» й «порталу», «православ'я» і «католицизму», «батьківщини» й «Заходу». А також було встановлено, що Гоголь мав роздвоєність між батьківщиною і Заходом, між православ'ям і католицизмом, що сильно позначилося на його текстах.

Власне кажучи, питання нав'язливих тем у творчості Гоголя, його роздвоєності між батьківщиною і Заходом, між православ'ям і католицизмом і як саме це вплинуло на твори цього письменника — є перспективою подальшого дослідження й створює цікавий простір для наукової дискусії.

Ключові слова: тематична критика, Гоголь, тема, Вебер, французька нова критика, православ'я, католицизм.

Жан-Поль Вебер — є одним із французьких нових критиків, представником тематичної критики 50–60-х років ХХ ст. У своїй праці «Domaines thématiques» («Тематичні області») (1963) Вебер присвятив окремий розділ аналізу творів М. Гоголя, досліджуючи його в іншому, несподіваному ракурсі, зовсім не як батька реалізму чи сатирика. Це є досить унікальним випадком, оскільки літературні критики цього напрямку досліджували лише французьких письменників, за невеликими виключеннями, до яких належать Е. По і Кафка.

У статті поставлено за мету дослідити рецепцію Жана-Поля Вебера творів Гоголя. А також переосмислити основні теми цього письменни-

ка, але саме у тлумаченні тематичної критики, яка докорінно відрізняється від репрезентації тем класичною тематологією.

Актуальність такого дослідження зумовлена спробою вперше проаналізувати інтерпретацію творів Гоголя Вебером, а також необхідністю осмислити головні, нав'язливі теми цього письменника, його роздвоєність між батьківщиною і Заходом, православ'ям і католицизмом, адже досі триває дискусія науковців про католицький нахил Гоголя. Предметом аналізу є твори Гоголя, при цьому головна увага у статті спрямована на його повісті «Ніс» і «Вій», задля цього застосовуються інтертекстуальний, біографічний, текстуальний, герменевтичний наукові методи.

Твори Гоголя досліджували багато яскравих науковців, головними серед яких є Е. Бояновська, П. Михед, Ю. Барабаш, Ю. Луцький, О. Ковальчук, Ю. Джулай, Г. Грабович, Д. Наливайко, Ф. Харттрап, О. Ільницький та інші.

За Вебером, «тема» — «це подія або певна ситуація дитинства, яка може бути втілена автором несвідомо — в одному творі або низці творів мистецтва» (Weber, 1963, р. 13). Вебер, зберігаючи притаманну йому геніальну увагу до деталей, помічає у Гоголя головні, нав'язливі теми й наступну їх поляризацію — тему «носа» й «обличчя», «купола» й «порталу», «православ'я» і «католицизму», «батьківщини» й «Заходу». Усе інше у його аналізі обертається навколо цих тем і аргументів на їх користь, обґрунтування їх присутності й важливості.

Теми Гоголя — це структури естетичні, пластичні, інколи архітектурні. Це перегукується з тезою гоголезнавця Павла Михеда про те, що у цього письменника цікавість до релігії більш естетична (Михед, 1996, с. 43).

Вебер пише, що купол у Гоголя завжди є архітектурною трансфігурацією носа, а портал є обличчям католицького Христа. Купол у формі бульби Вебер прирівнює до носа бульбою, який також символізує релігійний горизонт автора — християнство й батьківщину, в той час як портал символізує католицизм і, ширше, — Захід.

Зупинимо свою увагу на аналізі двох повістей Гоголя — «Ніс» і «Вій». «Ця складність не повинна лякати. Аналізу двох або трьох творів Гоголя (особливо, «Носа» і «Вія») досить, щоб розкрити все суттєве в роботі» (Weber, 1963, р. 91–92).

У повісті «Ніс» головний герой Ковальов, прокинувшись зранку й подивившись у дзеркало, бачить, що у нього немає носа.

Ковальов потягнувся, звелів собі подати невелике дзеркало, що стояло на столі. Він хотів глянути на прищик, що вчора ввечері вискочив у нього на носі; та на величезний собі подив побачив, що в нього замість носа зовсім гладеньке місце! Зляканий Ковальов звелів подати води і протер рушником очі: справді, нема носа! Він узявся мацати рукою, щоб переконатися, чи не спить часом? Здається, не спить. Колезький асесор Ковальов скочив з ліжка, стріпнувся: нема носа!.. (Гоголь, 2009, с. 40)

Отже, ніс втік від свого господаря. Тут ми можемо згадати цікаву паралель: відомо, що Гоголь рятувався втечею після творчих невдач, наприклад, після провалу «Ревізора», а також

мав патологічну пристрасть до зміни місць. Для того, щоб «у тиші самотності» зробити щось важливе. Причому його цікавило саме будь-яке інше місце, атмосфера будь-якої іншої країни. Це є ще одним красномовним аргументом на підтвердження гіпотези Вебера щодо важливості протистояння «Батьківщини-Заходу» у Гоголя.

Отже, кинувшись на пошуки власного носа, Ковальов випадково зустрічає його, одягненого у мундир:

За дві хвилини ніс і справді вийшов. Він був у мундирі, гаптованому золотом, з великим стоячим коміром; на ньому були замшеві панталони; при боці шпага. Капелюх із плюмажем давав право здогадатись, що він був у рангу статського радника. З усього видно було, що він їхав кудись із візитом. Він подивився на обидва боки, гукнув до кучера: «Подавай!» — сів та й поїхав. (Гоголь, 2009, с. 41)

Зовнішній вигляд носа підтверджує висунуту Вебером гіпотезу: мундир, у який був одягнений ніс, був гаптований золотом, що нагадує позолочені куполи православних церков. Мундир також був з великим стоячим коміром, що символізує циліндричний і високий барабан, який підтримує купол православної церкви, а плюмаж на шляпі носа — хрест на її куполі (Weber, 1963, р. 95).

Після цього епізоду ніс поїхав у Казанський собор. Вебер слушно помічає, що ніс обирає саме один із найбільших православних храмів Санкт-Петербурга, де він молився з «виразом якнайбільшої побожності», а не цирк, парк чи будь-яке інше місце, що є дуже промовистим нюансом для аналізу:

Бідний Ковальов мало не збожеволів. Він не знав, що й подумати про таку чудну пригоду. Чи ж то чувана річ, справді, щоб ніс, який іще вчора був у нього на обличчі, не міг ні їздити, ні ходити, — був у мундирі! Він побіг за каретою, що, на щастя, відїхала недалеко і спинилась перед Казанським собором. Він поспішив у собор, протиснувся поміж старих жебраків із зав'язаними обличчями та двома отворами для очей, з яких він колись так сміявся, і ввійшов у церкву. Молільників у церкві було небагато; вони всі стояли тільки при вхідних дверях. Ковальов почув себе так зле, що ніяк не міг молитися, і шукав очима того пана по всіх кутках. Нарешті побачив, — він стояв осторонь. Ніс

зовсім заховав своє обличчя у великий стоячий комір і з виразом якнайбільшої побожності молився. (Гоголь, 2009, с. 42)

З цього моменту проявляється подвійне значення носа, він одночасно є людським носом і куполом церкви. Згадка про те, що Ковальов бачить, що ніс піднімається по драбині, сприймається Вебером як натяк на місце купола на церкві. Коли Ковальов звертається до носа, прохаючи його зайняти належне йому місце, той холодно обриває його: «Ви помиляєтесь, милостивий пане. Я сам по собі» (Гоголь, 2009, с. 42). Фразу «Я сам по собі» Вебер вважає дуже промовистою і аналізує її наступним чином:

Ніс є водночас деталлю обличчя і архітектурним елементом, одночасно частиною людини і повністю незалежним від людини, водночас трансцендентність і іманентність, вищість і неповноцінність, водночас інтимність і дистанція, одночасно профанний додаток і реципієнт віри і молитви — водночас профанна близькість і сакральна трансцендентність — оскільки ніс у формі бульби, в перспективах, в які ми його ставимо, є водночас цибулиною носа і цибулиною купола. (Weber, 1963, р. 97)

Так, якщо ми повернемося на самий початок оповідання, то згадаємо, що Іван Яковлевич, перукар, що голив Ковальова двічі на тиждень, знайшов ніс у запеченому хлібі під час свого сніданку. Він вирішив викинути його у Неву. Зробивши це, він відчув, що позбавився чогось дуже важкого:

Цей достойний громадянин був уже на Ісакиївській мості. Він перш за все розглянувся навколо; потім нагнувся на поруччя, нібито подивитися під міст, чи багато риби ходить, і кинув крадькома ганчірку з носом. Він відчув, наче з нього відразу десять пудів спало: Іван Яковлевич навіть усміхнувся. (Гоголь, 2009, с. 39)

Ця «тяжкість» носа, на думку Вебера, також є несвідомою алюзією на купол.

Можна виокремити зрештою три опозиції — ніс і пласке обличчя Ковальова є підсвідомим перекладом архітектурної теми й символізують відповідно православну церкву й західні будинки. Обличчя Ковальова без носа схоже на обличчя старого сифілітика, що нагадає пласку західну архітектуру XIX століття, але також є алюзією на католицький портал. При цьому чи-

сто фізіологічний жах «безносості» вичерпаний до кінця. Інколи також ця опозиція «ніс-обличчя» є опозицією між святою покірністю підлеглого й сатанічною гордістю домінуючого; між стражданнями, що походять від Бога, й владою, що йде від диявола.

Друга опозиція — це обличчя з носом і обличчя без носа — монотонність модерної архітектури й різноманіття «архітектури» Гоголя. І остання опозиція — це ніс-субстанція і ніс-подія (ніс-державний радник і естетична цінність і ніс, який викинули у Неву, зупинили й повернули на його законне місце, як раба, що утік).

Наскільки мені відомо, така інтерпретація носа, як у Вебера, ще ніким не розроблялася і не була підхоплена кимось із дослідників гоголівської «носології». Хоча й Вебер у свою чергу ні з ким не полемізує, а представляє лише свій аналіз. Єдиний дослідник, якого він згадує, — це Борис де Шльоцер, який доводить у своїй книжці про Гоголя, що ніс — це фалічний символ (Weber, 1963, р. 101).

Досліджуючи повість «Вій», Вебер пише про те, що довгі повіки Вія, що були опущені до самої землі, — це ніби образ обличчя із зачиненими очима, що символізує відповідно портал. Обличчя Вія і його палець, яким він вказував на Хому, були із металу. У рецепції Вебера Вій — це портал у формі обличчя Антихриста.

У «Вії» антагонізм між православ'ям і католицизмом матеріалізований у формі «messe noir» («чорної меси») у католицькому соборі. Саме католицький собор стає місцем загибелі головного героя Хоми. У протистоянні добра й зла єдиним прихистком є собор, але й він не допомагає у даному випадку. Взагалі втручання демонічного початку, зла у долю людей і спротив йому — дуже частий мотив у Гоголя. Але, як правило, це протистояння закінчується трагічно — божевіллям, смертю героїв.

Вебер також помічає, що мотив зваби постійно присутній у повістях Гоголя — зваблення Хоми красою гарної відьми у «Вії», Андрія полячкою у «Тарасі Бульбі», художника Чартова вірменкою у «Портреті». Можна побачити у цьому певний символізм — зваблення католицизмом. Пишність і краса католицького мистецтва містить у собі фатальний вплив на православного. Ця спокуса завжди закінчується трагічно — смертю (як у випадку з Хомою у «Вії», Андрія у «Тарасі Бульбі», Чартова у «Портреті»). У «Вії» ми бачимо також зваблення Хоми, бо внутрішній голос підказував йому ні в якому разі не дивитися на Вія, але той піддався спокусі, подивився і поплатився за це своїм життям:

— Приведіть Вія! ідіть до Вія, — почувися слова мерця. І раптом настала тиша в церкві; почувся десь далеко вовче завивання, і незабаром пролунала важка хода, що звучала по церкві; поглянувши скося, побачив він, що ведуть якогось присадкуватого, дужого, кривонного чоловіка. Увесь був він у чорній землі. Як жилаве, міцне коріння, випинались його, засипані землею, ноги й руки. Важко ступав він, щохвилини спотикаючись. Довгі повіки опущені були аж до землі. З жахом помітив Хома, що лице на ньому було залізне. Його привели під руки і прямо поставили до того місця, де стояв Хома.

— Підійміть мені повіки: не бачу! — сказав підземним голосом Вій — і все зборище кинулося підіймати йому повіки.

«Не дивись!» — шепнув якийсь внутрішній голос філософові. Не втерпів він і глянув.

— Ось він! — закричав Вій і наставив на нього залізний палець. І всі, скільки не було, кинулись на філософа. Бездиханний гримнувся він на землю, і тут же вилетіла душа з нього від страху. Пролунав крик півня. (Гоголь, 2008, с. 159)

Підсумовуючи, Вебер вважає, що «Вій» дає ключ до багатьох творів Гоголя, а сам образ Вія несвідомо асоціюється у письменника з готичним порталом, а відповідно з католицизмом і Заходом.

Тематичний аналіз розкриває глибокі структурні аналогії між різними творами Гоголя, на перший погляд не схожими між собою, відкриває секретні нав'язливі образи, виявляє сенси несвідомих символів, які створюють єдність гоголівського різноманіття. У літературознавстві дослідники Гоголя переважно приділяють увагу роздвоєнню письменника між Росією і його українським корінням, але Вебер робить цікавий зсув — акцентує на роздвоєності Гоголя між православ'ям і католицизмом, між батьківщиною і Заходом.

Дослідниця Гоголя Едіта Бояновська пише: «Мій досвід з рецепцією Гоголя переконав мене в необхідності критичного ставлення до провідного критичного дискурсу й усвідомлення його білих плям. <...> Повніша картина літератури імперського періоду вимагає від нас ревізії цих маргінесів і перегляду самої їхньої маргінальності» (Boyanowska, 2007, р. 374–375). Вебер якраз відходить від провідного критичного дискурсу й аналізує Гоголя із зовсім іншої точки відправлення і під іншим кутом бачення, відшукуючи ці маргінеси й переосмислюючи їх.

А також Едіта Бояновська аргументовано доводить, що Гоголь знаходився саме між двома ідентичностями — російською і українською, що співіснували в імперській структурі: «Найважливіше, що Гоголева національна ідентичність, як і трактування націоналізму в його текстах, не можна оформити як питання “або-або”, оскільки існує безліч доказів того, що він позиціонував себе і в російському, і в українському націоналістичних дискурсах» (Boyanowska, 2007, р. 6).

Після поразки Польського повстання у листопаді 1830 року дуже багато поляків опинилося в еміграції у Парижі, де панував дух жертвовності, месіанізм, ідея створення нового Костьолу (об'єднання політичних і релігійних ідей). Саме у цей період Гоголь з'являється у Парижі, де знаходить опертя своїм християнським переконанням у середовищі Великої польської еміграції — в ордені змартвихвстанців (воскресенців, які христову віру заклали у підвалини національно-визвольної ідеології). Цей орден мав великий вплив на Гоголя. Ідея воскресіння пронизує усі його «Вибрані місця» і завершується есеєм «Світле Воскресіння».

Гоголь підтримував проект оновленого християнства, що пропонував свою версію оновлення світу. Його «Вибрані місця» були православною версією оновленого християнства, що не було прийнято суспільством того часу. «У добу романтизму Європа після атеїзму раціонального Просвітництва знову повернулася до християнської віри, і Гоголь став одним із просвітильників оновленого християнства (поряд із Міцкевичем, Сильвіо Пелікко, Ламенне). Гоголівський проект — така собі романтична контрреформація, що мала на меті переродження православного люду» (Михед, 2011, с. 43).

Після виходу «Вибраних місць» найближче літературне оточення звинуватило Гоголя у католицизмі й формалізмі, а також у тому, що його перебування у католицькому Римі шкідливо вплинуло на нього. Також відомо, що княгиня З. Волконська, фанатична католичка, намагалася переконати Гоголя прийняти католицизм, але той відмовився. Якщо посилатися на інтерпретацію Вебера, католицький «епізод» у житті Гоголя не був просто епізодом, і його роздвоєність між католицизмом і православ'ям сильно позначилася на його текстах. Михед вважає, що у випадку з Гоголем ми маємо справу із самочинним апостольством:

І у глибоко релігійній свідомості Гоголя, який вийшов із середньовічного українського села і був щиро віруючою людиною, з'я-

вилася (не могла не з'явитися) сокровенна думка: Господь благоволить до нього не випадково. Він оберігає його, тобто Гоголь — обранець Господній. Ось де, на мою думку, коріння Гоголевого апостольства. Він протягом усього життя відчував своє особливе покликання. (Михед, 2011, с. 43)

Релігійний фанатизм Гоголя ближче до кінця його життя лише посилювався. І саме під впливом отця Матвія Костянтинівського Гоголь спалив другий том «Мертвих душ».

Отже, підсумовуючи, я би хотіла сказати, що рецепція Вебером Гоголя була здійснена зовсім в іншій площині, ніж основна кількість досліджень про нього — дискусія переноситься у роздвоєність цього письменника між православ'ям і католицизмом, батьківщиною і Захо-

дом, що несвідомо глибоко проникла у структуру його текстів.

Вебер у випадку з Гоголем не працює так ретельно із його щоденниками, листами й спогадами сучасників, як він це робить, наприклад, у випадку з Е. По, Стендалем, П. Валері та іншими. Він тут більше опирається на відданість тексту, свою геніальну увагу до деталей, власну інтуїцію, і це йому дозволяє побачити те, що не побачили інші дослідники. Я думаю, що аналіз Вебером творчості Гоголя може внести цікавий і оригінальний струмінь свіжого повітря у світову Гоголіану. Власне, питання головних, нав'язливих тем у творчості Гоголя і його роздвоєності між батьківщиною і Заходом, між православ'ям і католицизмом і як саме це вплинуло на його твори є перспективою подальшого дослідження й майбутніх наукових дискусій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоголь М. Зібрання творів: у 7 т. Т. 2 : Миргород. Київ : Наукова думка, 2008. 240 с.
2. Гоголь М. Зібрання творів: у 7 т. Т. 4 : Повісті. Київ : Наукова думка, 2009. 232 с.
3. Михед П. Гоголь на путях нової естетики слова. *Гоголезнавчі студії*. 1996. № 1. С. 38–47.
4. Михед П. Про «нашого» і «їхнього» Гоголя. *Дивослово*. 2011. № 4. С. 41–46.
5. Bojanowska E. Nikolai Gogol: Between Ukrainian and Russian nationalism. Cambridge: Harvard University Press, 2007. 448 p.
6. Weber J.-P. Domaines thématiques. Paris: Gallimard, 1963. 341 p.
7. Weber J.-P. Genèse de l'œuvre poétique. Paris: Gallimard, 1960. 564 p.
8. Weber J.-P. Néo-critique et paléo-critique ou contre Picard. Paris: Pauvert, 1966. 129 p.

REFERENCES

1. Bojanowska, E. (2007). *Nikolai Gogol: Between Ukrainian and Russian nationalism*. Cambridge: Harvard University Press [in Ukrainian].
2. Gogol, M. (2008). *Zibrannia tvoriv* [Collection of Works]. Vol. 2, Myrhorod. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Gogol, M. (2009). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]. Vol. 4, Povisti. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Mykhed, P. (1996). Gogol na putiakh k novoi estetike slova [Gogol on the Way to a New Aesthetics of Word]. *Gogoleznavchi studii*, 1, 38–47 [in Russian].
5. Mykhed, P. (2011). Pro “nashoho” i “jikhnoho” Gogola [About “our” and “their” Gogol]. *Dyvoslovo*, 4, 41–46 [in Ukrainian].
6. Weber J.-P. (1960). *Genèse de l'œuvre poétique*. Paris: Gallimard, 1960. 564 p. [in French].
7. Weber J.-P. (1966). *Néo-critique et paléo-critique ou contre Picard*. Paris: Pauvert [in French].
8. Weber, J.-P. (1963). *Domaines thématiques*. Paris: Gallimard [in French].

Romana Karpa,

Justus Liebig University Giessen (Giessen, Germany)

<https://orcid.org/0009-0009-5018-9175>

email: romana.karpa@gmail.com

THE WORKS OF GOGOL IN THE INTERPRETATION OF THE FRENCH NEW CRITIC JEAN-PAUL WEBER

The article aims to research Jean-Paul Weber's interpretation of M. Gogol's works. Besides, it aims to rethink the main themes of this writer, but precisely in the interpretation of thematic criticism, which is fundamentally different from the representation of themes by classical thematology. Jean-Paul Weber, as a representative of one of the streams of French new criticism — thematic criticism, devoted an entire chapter to Gogol in his work "Thematic Domains" ("Domaines thématiques") (1963). This is a rather unique case, since literary critics of this stream studied only French writers, with few exceptions, which include E. Poe and Kafka.

The relevance of such research is determined by the attempt to analyse the interpretation of Weber's works of Gogol, as well as the importance to understand the main themes of this writer, his dichotomy between the homeland and the West, Orthodoxy and Catholicism, as the debate among scholars about Gogol's Catholic inclination is still ongoing. The subject of analysis is Gogol's works, while the main attention is directed to his novels "Nose" and "Viy", for this purpose intertextual, biographical, textual, hermeneutic methods are applied.

In the process of the research, the main, obsessive themes of Gogol and their subsequent polarization were revealed — the theme of "nose" and "face", "dome" and "portal", "Orthodoxy" and "Catholicism", "motherland" and "the West". And it was also established that Gogol had a dichotomy between his homeland and the West, between Orthodoxy and Catholicism, which greatly affected his texts.

Actually, the issue of obsessive themes in Gogol's work, his dichotomy between the homeland and the West, between Orthodoxy and Catholicism, and how exactly this affected the works of this writer — is a prospect for further research and creates an interesting space for scientific discussion.

Key words: thematic criticism, Gogol, theme, Weber, French new criticism, Orthodoxy, Catholicism.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2024

Прийнято до друку 16.10.2024